

МОЛОЧАРСЬКА КООПЕРАЦІЯ В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: ГЕНЕЗА, ЕВОЛЮЦІЯ, СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ

У статті проаналізовано витоки та основні етапи розвитку молочарської кооперації в західноукраїнському селі в міжвоєнний період, показано її важливу суспільну функцію. Зокрема, у кооперативах концентрувалося національне виробництво, яке давало засоби існування сотням тисяч селян, скорочувало еміграцію, творило ринок для українських товарів. Кооперація рятувала селянина від потрібної експлуатації з боку великого капіталу у сфері виробництва, обліку та споживання, сприяла встановленню стабільних ринкових відносин, поступу села.

Ключові слова: західноукраїнське село, молочарська кооперація, агрозоотехнічні знання, економічний поступ, національна свідомість.

Упродовж тривалого періоду радянська історіографія грубо фальсифікувала діяльність кооперації, у тому числі молочарської, яка начебто мала буржуазно-націоналістичний та антинародний характер. На відміну від радянських науковців історики української діаспори опублікували низку правдивих розвідок із досліджуваної проблематики. Найбільшу цінність серед них мають збірник статей “Крайове господарське товариство “Сільський господар” у Львові 1899–1944 рр.” [12], а також праця І.Витановича про розвиток української кооперації [2]. Щоправда, вони, головним чином, написані на базі спогадів.

Об’єктивне вивчення досліджуваної проблеми в Україні розпочалося в роки її незалежності. У колективних монографіях “Історія кооперативного руху” [7], “Історія споживчої кооперації України” [8], “Українські кооператори” [22], а також у працях В.Плисюка [16], Р.Матейка [15], З.Струк [18; 19] та інших поруч з аналізом кооперативного руху на західноукраїнських землях побіжно характеризується розвиток молочарської кооперації. Глибоке вивчення проблеми тільки що розпочинається. Сьогодні немає спеціального монографічного дослідження, присвяченого розвитку молочарської кооперації в західноукраїнському селі. Саме цим визначається актуальність даної статті. У ній поставлено мету – розкрити генезу, еволюцію та соціально-політичні наслідки розвитку молочарської кооперації в західноукраїнському селі у 20–30-х рр. ХХ ст.

У міжвоєнний період Західна Україна знаходилася в складі Польщі. Українці зазнавали соціального й національного гноблення. Дієвим засобом захисту інтересів українців у міжвоєнний період стала кооперація, зокрема молочарська, витоки якої сягають початку ХХ ст. Перша молочарська спілка виникла 1904 р. у с. Завадів, що на Стрийщині. Її організатором був парох О.Нижанківський. До управи молочарні входили завадівські господарі Іван Сенків і Федір Дергака. Завадівська молочарська спілка послужила прикладом для сусідніх сіл та цілої Східної Галичини. Через кілька місяців подібні спілки виникли в Голобутові та Угерську. За ними – у селах Лисятич, Братківці, Жулин, Семигинів, Дашава, Добряни та інші.

З появою більшої кількості молочарень на Прикарпатському підгір’ї виникла потреба їхньої організаційної надбудови, і 1907 р. у Стрию постав крайовий господарсько-молочарський союз, який очолили О.Нижанківський і Л.Горалевич [15, с.159, 160]. 1909 р. на цьому терені уже нараховувалося 45 молочарських спілок, які об’єдналися в “Маслосоюз” [3, с.87].

Воєнне лихоліття завдало великої шкоди молочарській кооперації. Однак вона поступово відроджувалася. У селах виникали молочарські відділи в споживчо-господарських кооперативах, молочарські спілки при читальнях “Просвіти”. У Станіславі було створено самостійну філію молочарської кооперації. Вона під керівництвом

Андрія Палія, Олекси Лиса, Андрія Мудрика за короткий час налагодила торгівлю маслом, яке виготовляли українські молочарські кооперативи на Станіславщині. Проте перші успіхи не задовольнили їх. Добре розуміючи необхідність сильної дієздатної молочарської централі, вони провели в Стрию загальні збори Крайового союзу господарсько-молочарського. 25 березня 1924 р. обрано нову дирекцію союзу з-поміж фахівців-молочарів, діяльних кооператорів [14, с.394].

До керівництва Крайового союзу господарсько-молочарського прийшли Андрій Мудрик, Олекса Лис, Андрій Палій, Михайло Хронов'ят. Нове керівництво відновило будинок Крайового союзу, відкрило крамницю й молочарню, організувало молочарські курси. 18 червня 1925 р. відбулися загальні збори Союзу, які внесли зміни до статуту. Відтепер він став іменуватися Крайовий молочарський Союз "Маслосоюз". За статутом Союз був розміщений у Стрию, але фактичним місцем його осідку став Львів. Союз засновував свої відділи, склади, крамниці й різноманітні агентства в інших містах краю та за кордоном [1, с.383].

На першому етапі реформування молочарської кооперації керівництво "Маслосоюзу" основну увагу приділяло організації нових й упорядкуванню існуючих установ. Ці заходи прискорили розвиток західноукраїнського молочарства. Саме 1925 рік став переломним у діяльності "Маслосоюзу". Його торговий обіг перевищував 860 тис. злотих проти 200 тис. злотих у 1924 р. З ініціативи А.Палія 1925 року "Маслосоюз" започаткував експорт масла. Централь в Стрию, філія в Станіславі, нові відділи у Львові та Перемишлі були забезпечені кваліфікованими спеціалістами. У названих містах відкрилося п'ять маслосоюзних крамниць [1, с.383].

1926 р. у Галичині діяло вже 132 молочарні. Однак це були, головним чином, дрібні молочарні, які не мали фахівців, добротних приміщень, технічних засобів і холодильників. Це призводило до великих утрат, не давало змоги виробляти масло високої якості.

Керівництво Союзу розпочало другий етап розбудови кооперативного молочарства. Директор Централі А.Мудрик орієнтувався на великі промислові чеські й німецькі молочарні, він мріяв допровадити кооперативне молочарство до високопродуктивних молочарень із фаховим персоналом. Не змінюючи форми власності сільських молочарень як відділів споживчих товариств, керівництво "Маслосоюзу" прагнуло об'єднати їх в окремі районні молочарські спілки. Нова форма допомагала укрупнити виробництво, що позитивно впливало на зниження собівартості продукції та підвищення її якості.

Перша самостійна районна молочарська спілка виникла 1926 р. у Войнилові Калуського повіту. Членами її стали навколишні сільські закупівельно-збутові кооперативи. Згодом районні молочарські спілки почали виникати в інших місцях. Для допомоги "Маслосоюзу" при Крайовому союзі ревізійному було створено Інспекторат кооперативного молочарства, який очолив Євген Олесницький. А.Палій домігся перенесення централі "Маслосоюзу" до політичного та культурного центру Західної України – Львова [14, с.395].

Копітка робота дала свої результати. За короткий час "Маслосоюз" організаційно й торговельно охопив усю Західну Україну. Особливо важливим для нього було здобуття двох "бастіонів" – Дрогобича й Тернополя. У цих містах відкрились організаційно-торгові відділи та крамниці "Маслосоюзу" [14, с.395].

На другому етапі розвитку торговельно-адміністративної діяльності А.Палій узявся впроваджувати найновіші методи праці, реклами, обслуговування клієнтів із метою охоплення не тільки внутрішнього українського ринку, а й повного витіснення конкурентів, які зосередили у своїх руках 70–80% усієї торгівлі, а також виходу на закордонні ринки. Для виконання цього завдання кооперативи не тільки підвищували якість, а й розширювали асортимент продукції.

1927 року було започатковано емблему “Маслосоюзу”, її товарний знак – чотирилишкову конюшину й літери МС. Ці символи ідентифікували продукцію “Маслосоюзу” на внутрішньому та міжнародному ринках, указуючи на її високу якість та конкурентоспроможність. Це було важливим знаряддям маркетингу й дозволяло споживачу відрізнити цю продукцію від товарів конкурентів.

Третій етап розбудови “Маслосоюзу” розпочався 1929 р. за рішенням VII кооперативного з'їзду. Районні молочарські спілки отримали назву “районна молочарня”. Нові спілки засновувалися на фізичному членстві та діловому капіталі тих самих членів. З'їзд визначив шлях подальшого розвитку молочарської кооперації не тільки на Західній Україні, а й на польських теренах. Насамперед передбачалося розгортання діяльності української молочарської кооперації в містах Катовіце й Бельськ, розширення мережі крамниць у Львові та інших містах [18, с.39].

За умов тяжкої економічної кризи відбулася майже повна реалізація українського кооперативного молочарства. Хоча при окремих кооперативах продовжували існувати молочарські відділи, на початку 1933 р. в основному завершився третій етап розбудови кооперативного молочарства. На кінець 1936 р. у Західній Україні діяло 437 молочарських кооперативів і 267 тис. членів. До “Маслосоюзу” входило близько 140 районних молочарень і молочарських спілок, які в найбільш сприятливому 1936 р. заготовили 80 млн літрів молока і майже все переробили на масло [11, с.215]. У Стрию “Маслосоюз” виробляв сири, у Коломиї, Ворохті й Шибеному – бринзу [7, с.309].

У Дрогобичі та п'яти селах – Летні, Добрівлянах, Волі Якубовій, Нижніх Гаях, Урожі – діяли районні молочарні, які збирали сировину з навколишніх населених пунктів, переробляючи її на масло, сир, сметану. 1937 р. при “Маслосоюзі” в Дрогобичі, Бориславі, Трускавці працювало 6 крамниць, які збували вироблену продукцію [4, с.38].

“Маслосоюз” експортував продукцію до Німеччини, Австрії, Чехословаччини, Данії, Франції, Швейцарії й навіть до далекої Маньчжурії, конкуруючи з місцевими виробниками. Але експортна діяльність українських кооперативів не приносила значних доходів. Зовнішні ринки були для них запасними на випадок посилення тиску з боку польської держави [20, с.301].

“Маслосоюз” постійно нарощував потужність. Власні фонди районних молочарень 1938 р. перевищили 2,8 млн злотих. За десять років (1928–1938 рр.) збір молока зріс із 26,9 тис. до 115,0 тис. літрів. У 1928 р. молочарні виробили 1,1 тис., а у 1938 р. – 2,7 тис. кг масла. Проблему власних приміщень позитивно розв'язали 45 зі 121 районної молочарні. П'ять районних молочарень були механізовані, мали спеціальні апарати для сепарації сметани, що було передумовою виробництва стандартного масла на експорт. Модернізували процес виробництва не тільки масла, а й сирів, бринзи [1, с.386–387].

Усупереч польській владі багато районних молочарень добре налагодили свою роботу. Це можна простежити на прикладі районної молочарні в Зборові, членами дирекції якої були Роман Голод, Осип Стайкович, Осип Маланчук. Під час її відкриття поліція арештувала й відправила до концентраційного табору в Березу Картузьку техніка Фелікса Кордубу. Треба було рятувати розпочате виробництво масла. Керівництво виявилось на висоті, відшукало нового техника Осипа Мельника. Незабаром районна молочарня мала розгалужену мережу пунктів збору молока й продуктивно працювала [6, с.252].

У селі Делієво Калуського повіту Станіславського воєводства о. А.Гарасевич заснував молочарню, яка стала центром економічного життя навколишніх сіл. Молочарня була однією з найбільших у системі “Маслосоюзу”: мала 37 пунктів збору молока й щоденно виготовляла 500 кг масла, експортувала його до Англії. При молочарні

було створено позичкову касу, внески до якої селяни сплачували молоком, а позики для піднесення свого господарства отримували грішми [5, с.80].

Споживчо-молочарські кооперативи в районах своєї діяльності сприяли піднесенню тваринництва в сільському господарстві. При районних молочарнях було створено Фонд ветеринарної опіки за здоров'ям корів, ветеринарні аптеки, пункти контролю молочності корів та ін. Якщо селянин утрачав корову від нещасного випадку, то отримував компенсацію готівкою 80% від її вартості [17, с.29].

Районні молочарні проводили чотири рази на рік контроль приміщень, у яких утримували худобу. При цьому звертали увагу на чистоту корів, достатність вентиляції, сонячного освітлення тощо. Контроль проводили спільно господарські референти та ветеринарні помічники, висновки про стан приміщень записували в спеціальній книзі. Найвище оцінені господарства одержували премії від районних молочарень. Звичайно, за нагоди давали селянам ґрунтовні господарські й ветеринарні поради.

У “Маслосоюзі” агрономічно-годівельна, санітарно-ветеринарна, селекційно-племінна робота проводилися на високому рівні. Агрономи й господарські референти виготовляли плани сівозмін кормових та інших культур так, щоб господар від ранньої весни до пізньої осені мав досить зеленого корму для збільшення надою молока. “Маслосоюз” здійснював також послідовну селекційно-племінну роботу, організувавши розплідник симентальської породи худоби при сільськогосподарській школі в Коршові. У цьому напрямі працю було поділено на райони, де мала впроваджуватися певна порода корів. Наприклад, у горах – симентальська, на рівнинах – крайова червона, а в підміських селах – чорно-біла фрізійська. У районних молочарнях існували секції “Охорони домашніх тварин”. Вони фінансували ветеринарну службу, яка дбала про гігієнічні умови догляду за худобою.

Напередодні Першої світової війни в Стрию почали функціонувати три-, а згодом шестимісячні молочарські курси. 1933 р. вони були реорганізовані в однорічну школу, яку очолив агроном М.Хомишин. До школи вступали хлопці й дівчата віком 18–30 років із початковою освітою та річним стажем роботи в молочарні. Абітурієнти складали вступні іспити з математики, української мови та молочарської справи. Школа готувала таких фахівців: молочарських майстрів, машинних техніків, лаборантів. Згодом подібна школа була відкрита у Львові [10, с.364].

Чільне місце в діяльності кооперативів займала культурно-просвітницька діяльність, спрямована передусім на виховання свідомого члена суспільства, грамотної освіченої особи. Розглянемо, для прикладу, як було засновано народний дім-читальню “Просвіти” в селі Яглуш, що на Рогатинщині. Розпочати будівництво народного дому-читальні вирішили 1933 року. Частина коштів унесли селяни, частину – місцева інтелігенція, решту позичили в діючих кооперативах. У кінці 1936 року будинок було збудовано. У ньому розмістилася читальня “Просвіти” з бібліотекою, а також крамничка й молочарня від “Центросоюзу”. При читальні діяли хорівий і драматичний гуртки. Осередок “Просвіти” не обмежувався лише лекціями, забавами, аматорськими виставами, але й звертав увагу на господарські потреби села [23, с.178–179]. Подібних прикладів чимало.

Усе це давало свій результат. Відомий кооператор А.Качор писав: “У висліді послідовної роботи кооперативних молочарень і цілого штабу працівників під проводом своїх культурно-освітніх та кооперативних централей, наше галицьке село напередодні другої світової війни, змінило свій зовнішній і внутрішній вигляд до невпізнання. Воно не тільки поволі перебудувало свої стайні, обори й подвір'я, але будувало вже кращі, світліші хати, які були зі смаком улаштовані. Багатші селяни розводили великі сади й городи, краще обробляли поля. Селяни масово передплачували господарсько-кооперативні та загальнополітичні часописи, місячні журнали, купували

книжки і почали серйозно думати над піднесенням своєї життєвої стопи при допомозі раціональної господарки та кооперативної самопомоги” [9, с.72].

Таким чином, кооперативне молочарство постійно розвивалося, мало плано-мірний і системний характер. Воно стало могутньою силою в обороні українського селянина, у піднесенні його добробуту, в економічному поступі села загалом. У кооперативах концентрувалося національне виробництво, яке давало засоби існування для сотень тисяч селян, скорочувало еміграцію, творило ринок для українських товарів. Кооперація, у тому числі молочарська, рятувала селянина від потрійної експлуатації з боку великого капіталу у сфері виробництва, обліку та споживання й сприяла встановленню стабільних ринкових відносин, формуванню національно-свідомих громадян.

1. Аліман М. Андрій Мудрик / М. Аліман // Українські кооператори. Т. 1. – Львів : Коопосвіта, 1999. – С. 379–392.
2. Вітанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Вітанович. – Нью-Йорк : Товариство українських кооператорів, 1964. – 621 с.
3. Голуб М. З історії кооперативного руху на західноукраїнських землях у 20–30-ті роки XIX ст. (на прикладі молочарства) / М. Голуб // Історія народного господарства та економічної думки України. Вип. 26–27. – К., 1994. – С. 87–94.
4. Дрогобиччина – земля Івана Франка. Т. 1. – Дрогобич : Бескид, 1993. – 856 с.
5. Дрогомирецька Л. Греко-католицьке духовенство Галичини в українському кооперативному русі (1920–1939 рр.) / Л. Дрогомирецька // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. 7. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 78–87.
6. Зборівщина : Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи : історико-мемуарний і літературний збірник. – Торонто ; Нью-Йорк ; Сідней : Комітети Зборівщини, 1985. – 1056 с.
7. Історія кооперативного руху / С. Бабенко, В. Галюк, С. Гелей [та ін.]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 410 с.
8. Історія споживчої кооперації України / М. Аліман, С. Бабенко, С. Гелей [та ін.]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 384 с.
9. Качор А. Мужі ідеї і праці / А. Качор. – Вінніпег ; Торонто ; Клівленд, 1974. – 102 с.
10. Качор А. Стрий – колыска українського кооперативного молочарства / А. Качор // Стрийщина. Т. 2. – Нью-Йорк, 1970. – С. 362–369.
11. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель / Г. І. Ковальчак. – К. : Наук. думка, 1988. – 254 с.
12. Крайове господарське товариство “Сільський господар” у Львові 1899–1944 рр. – Нью-Йорк : [Б. в.], 1970. – 600 с.
13. Макарчук С. А. Динаміка української еміграції із Західної України в 20–30 рр. XX ст. / С. А. Макарчук // Українська еміграція : Історія і сучасність. – Львів : Каменярь, 1996. – С. 116–119.
14. Матейко Р. Андрій Палій / Р. Матейко // Українські кооператори. Т. 1. – Львів : Коопосвіта, 1999. – С. 393–401.
15. Матейко Р. Віхи історії українського кооперативного молочарства / Р. Матейко // Українська кооперація : Історичні та соціально-економічні аспекти. Т. 2. – Львів, 2001. – С. 159–163.
16. Плисюк В. Західноукраїнське молочарство у міжвоєнний період / В. Плисюк // Українська кооперація. Історичні та соціально-економічні аспекти. Т. 1. – Львів, 1998. – С. 72–85.
17. Сеньків М. В. Сільськогосподарська кооперація в західноукраїнському селі 1921–1939 рр. / М. В. Сеньків. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – 36 с.
18. Струк З. Діяльність українських кооперативів у Західній Україні (1921–1939 рр.) / З. Струк. – Львів : ВЦ Львів. ун-ту, 2000. – 153 с.
19. Струк З. Організація кооперації на західноукраїнських землях у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) / З. Струк. – Львів : ВЦ Львів. ун-ту, 2000. – 138 с.
20. Танчин І. Український кооперативний рух у міжвоєнний період / І. Танчин // Історико-культурні та краєзнавчі нариси : Львівщина / І. Танчин. – Львів : Центр Європи, 1998. – С. 289–304.
21. Танчин І. Юліян Павликовський / І. Танчин // Українські кооператори. Т. 1. – Львів : Коопосвіта, 1999. – С. 341–349.
22. Українські кооператори: у 2 т. / за ред. С. Гелея. – Львів : Коопосвіта, 1999. – 454 с.; 2001. – 420 с.
23. Шопоняк О. Український кооперативний рух на Рогатинщині в 1920–1930-х рр. / О. Шопоняк // Українська кооперація. Історичні та соціально-економічні аспекти. Т. 2. – Львів, 2001. – С. 178, 179.

В статтє проанализированы истоки и основные этапы развития молочной кооперации в западноукраинском селе в межвоенный период, показано важность её общественной функции. В

частности, в кооперативах концентровано національне виробництво, яке давало засоби існування для сотень тисяч крест'ян, скорочувало еміграцію, створювало ринок для українських товарів. Кооперація рятувала крест'янина від трітньої експлуатації со сторони більшого капітала в сфері виробництва, учета і споживання, сприяла встановленню стабільних ринкових відносин, розвитку села.

Ключевые слова: западноукраїнське село, молочарська кооперація, агрозоотехнічні знання, економічне просування, національне свідомість.

In the article it has been analysed sources and main stages of the development of milk cooperation in the West-Ukrainian village during the period war. It has been shown that it fulfilled the important social function. Especially, the national production was concentrated in cooperatives, which gave means of existence for several thousands of peasants, reduced the emigration, made the market of ukrainian goods. The cooperation saved peasant from the triple exploitation from the side of big capital in the sphere of production, accounting and consumption, promoted to the establishment of steady market relation, development of village.

Key words: West-Ukrainian village, milk cooperation, agrotechnical knowledge, economic growth, national consciousness.

УДК 94: 339.984 (477.8) “1919/1939”
ББК 63.3 (4 Укр)

Петро Долганов

ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНІ ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ ТА ЙОГО СУТНІСТЬ

У статті здійснюється аналіз ідейно-політичних витоків українського економічного націоналізму та його сутності. Формулюється авторське визначення категорії українського економічного націоналізму на західноукраїнських землях міжвоєнного періоду.

Ключові слова: економічний націоналізм, соціальна емансипація, політичні партії, українці, поляки, євреї.

Вивчаючи український націоналізм у хронології західноукраїнських земель міжвоєнного періоду, констатуємо, що його економічний аспект наразі залишається ще не достатньо дослідженим. Хоча системний аналіз і класифікація націоналізму українців згаданого періоду за критерієм сфери поширення дозволяють стверджувати: серед багатоліких його проявів (націоналізм політичний, культурницький) окремою ланкою є економічний. Вивчення останнього зумовлює **мету:** встановлення витоків українського економічного націоналізму та з'ясування його сутності.

Серед сучасних дослідників, що вивчають проблему практичних проявів економічного націоналізму у формі протекціоністської політики, насамперед слід назвати американського вченого Р.Шпорлюка [32]. У фундаментальній праці “Комунізм і націоналізм” він висвітлив прояви економічного націоналізму в Німеччині в період канцлерства О.Бісмарка, а також протекціоністську політику Італії в другій половині ХІХ століття [32, с.363, 370].

Серед інших дослідників слід згадати американського вченого Раві Абделара. Останній з'ясовує особливості проявів економічного націоналізму в політиці Югославії, Румунії, Чехословаччини, Угорщини між світовими війнами [34]. Одним із перших, хто найбільш глибоко проаналізував варіативність проявів економічного націоналізму, урахувавши особливості його функціонування як на рівні політики держави, так і бездержавних націй, став польський учений Я.Гофман [35]. Його праця – одна з перших фундаментальних робіт в європейській історіографії, присвячених вивченню економічного націоналізму, і перша в історіографії Центрально-Східної Європи, присвячена цій тематиці [36, s.10]. Поодиноким дослідником, який займається вивченням українського економічного націоналізму, є В.Панченко [22].